

Rendszerváltó és Archívum

Riba András László

A RETÖRKI Archívum küldetéséről és kihívásairól

A rendszerváltás történetének tudományos feldolgozása viszonylag hamar, röviddel az események után megkezdődött. A politológiai megközelítésű munkák mellett számos történeti, levéltári forrásanyagot feldolgozó monográfia és szinte megszámlálhatatlan tanulmány érhető el. Mindezekon kívül az események résztvevőivel és alakítóival – ideértve a volt pártállami vezetőket és az egykori ellenzék képviselőit is – több dokumentumfilm, portré, interjú készült. Sokan emlékirat-szerű szubjektív, pontosabban kevésbé objektív narratívájukkal járultak, járulnak hozzá a téma iránt érdeklődő tudományos-szakmai körök, illetve kutatók munkájához. Érdemes megjegyezni, hogy az utóbbi csoportba sorolható művek rendkívül értékesek, amennyiben az emlékezés őszinte.

A források vonatkozásában egészen napjainkig jelen van egyfajta asszimetria és színvonalbeli különbség a dokumentumok évköre és típusa szempontjából az 1990 tavaszát megelőző, illetve azt követő időszak tekintetében. A „pártállami múlt irattára” a levéltári törvény értelmében a Nemzeti Levéltárhoz került, a hatalmas méretű anyag szinte korlátozás nélkül kutatható. A '90 előtti legfelsőbb szintű politikai döntéshozatal jól rekonstruálható a vezető párttestületek és az apparátus dokumentumaiból. Mindehhez azonban érdemes hozzátenni, hogy még mindig vannak olyan irategyüttesek, amelyek lényegi információkat tartalmazhatnak, de valamely okból nem hozzáférhetőek. A teljesség igénye nélkül érdemes itt megemlíteni azokat a volt KB titkárokat, akik hivatalos, vagy hivatali irataikat nem adták le, és

esetleg személyes vagy magánirataikkal együtt őrzik azokat, egyes jelentős pártállami politikusok iratai külföldi gyűjteményekben találhatóak. Érdekes kérdés lehet, hogy az MSZP 1989-es iratai között vannak-e olyanok, amelyek inkább a pártállami múlt irattárához tartoznának.

Természetesen a rendszerváltás története nem a megszűnő állampárt története azzal együtt, hogy az akkori ellenzéki pártok megalakulása nem lehet egy-egy külön történelemszemléleti irányzat genezise. Az ő esetükben a megszerveződés, a párttá alakulás eseményei aligha rekonstruálhatóak pontosan pusztán irattáraik forrásaiból. Egyrészt a kezdetekben nem volt olyan ügyvitelük, amely irattári rend szerint működött volna, másrészt, ha keletkeztek is

jelentősebb alkalmakkor emlékeztetők, jegyzőkönyvek vagy fontosabb levelezések, ezek színvonala, precizitása nem feltétlenül teszi lehetővé az állampárti iratokhoz szokott kutatást. Olykor még egy-egy franciakockás füzetlapra kézzel írott feljegyzéssel is találkozhatnánk. A párttá alakulást követően, az egyre jobban formálódó, intézményszerűen működő pártok – jobb esetben – saját irattáraikban őrzik a dokumentumokat. Ezek azok a körülmények, amelyeken keresztül érthetővé válik, hogy miért stratégiai célkitűzés a jelentősebb személyiségek magániratainak gyűjtése. A RETÖRKI Archívuma a rendszerváltás bármely aspektusának vonatkozásában gyűjt dokumentumokat eredetiben és másolatban is, amelyek forrásértéke a kutatásokat elősegítheti.

Jelenleg elsősorban a RETÖRKI saját kutatásaihoz nyújt támogatást az Archívum, amely osztályként működik a kutatóintézet keretein belül. Egyelőre nem várható, hogy jelentős kutatóforgalmat bonyolítson, mivel még csak a létesítés vége felé jár, az Archívumban őrzött anyagok majd mindegyike feldolgozás alatt van. Az Intézet büszke arra, hogy több jelentős egykori vagy még napjainkban is jelentős közéleti szereplő adja be iratait vagy azok egy részét az Archívumba. Kiemelkedő ezek közül mind terjedelmében, mind pedig forrásértékében az úgynevezett lakiteleki Rendszerváltó Archívum, amely valójában Lezsák Sándornak, az Országgyűlés alelnökének magángyűjteménye. Ezt az unikális magánlevéltárat a RETÖRKI Archívuma kezeli, hogy kutathatóvá váljon, hiszen a közelmúlt politikatörténetéhez számos értékes iratot, kiadványt és felvételt tartalmaz.

Korábbi gondolatainkhoz visszatérve, a módszertani probléma abban áll, hogy a politikai folyamatoknak nemcsak előz-

ményei vannak. A pártállami működés egy rendkívül sajátos iratképző mechanizmust hozott létre. Mivel az MSZMP gyakorlatilag közvetlenül közhatalmat gyakorolt, ezért a legfontosabb döntések – úgymint belügy, külügy, honvédelem, kultúra stb. – különböző párt-határozatok, állásfoglalások formájában jelentkeztek. A legfontosabb döntéshozó szerv ugyan papíron a KB volt, de ez a választott testület jóval ritkábban ülésezett, mint a Politikai Bizottság, amely így két KB-ülés között hatalmat gyakorolt. 1989–1990 némi eltérést mutat, hiszen a pártirányítás megszűnésével a Minisztertanács munkája önállóbbá vált, mondhatjuk, hogy függetlenedett a kommunista párt korábbi befolyásához képest. Ezt a helyzetet felerősítette az 1989. októberi MSZMP Kongresszus, amely létrehozta az MSZP-t, azt a pártot, amely szakított azzal az ideológiával, amelynek ötágú vörös kalauzscsillaga alatt négy évtizeden keresztül korlátozta a parlamentarizmust és a demokráciát Magyarországon. A politikai irányítás egyre jobban a Németh Miklós vezette kommunista „ügyvivő” kormányra maradt. Érdemes erre a váltásra tekintettel lenni a kutatások során is. Magyarul ebben az időszakban már nem a párt-határozatokot kell elsősorban vizsgálni, hanem a különböző átmeneti szabályozásokat, amelyek gyakorlatilag a Minisztertanács határozatai. Az tehát, hogy politikusabb profilt kapott a Németh-kormány, lehetővé teszi, hogy a „kormánypolitika” kifejezésen keresztül világossá váljon a levéltári források helye a rendszerváltás következményeinek történeti kutatásához. Véleményem szerint Antall József kormánya amellelt, hogy a szabad választások utáni első kormány volt, egy sajátos értelemben „nulladik” kormánynak is tekinthető. Ez alatt értve azt, hogy konstans szerepet tölt be egy megszűnő és egy kialakulófélben lévő rendszer között.

Az első szabad választások után keletkező kormányzati, minisztériumi értékű iratok terjedelmes része már az illetékesség szerinti őrzőhelyen van. A védelmi idő, ha nincs éppen valamiért meghosszabbítva, hamarosan lejár. Tudományos célú kutatásokhoz egyelőre ehhez az időszakhoz „az iratképző szerv hozzájárulásával”, lényegében külön engedéllyel lehet hozzáférni. A RETÖRKI *Taxisblokád* című kutatása precedens értékű ebből a szempontból.

Tény, hogy a levéltári törvény megalkotásáig eltelt években tágabban lehetett értelmezni bizonyos dolgokat. Legendás történeteket lehet hallani arról, hogy „valakik” iratot vittek haza (sokat vagy keveset) a minisztériumokból, hivatalokból és más fontos iratképzőktől. Az irattárazás, a tájékoztatás rendszere más az előírásokban, és más a gyakorlatban. Nem lenne tehát csoda, ha egyes, a közélet és a politika szempontjából jelentős vagy akár kevésbé jelentős egyéniségek személyes irattárában előkerülne egy-két vagy több olyan irat, amely nem feltétlenül, illetve nehezen, esetleg egyáltalán nem felel meg a magánirat fogalmának.

Ez a jelenség nagyon komoly szakmai kérdéseket vet fel, amelyekre kielégítő megoldást kell találni. A RETÖRKI Archívum legfőbb kihívásai közé tartozhat a fenti probléma kezelése.

A gyűjtőterület és gyűjtőkör meglehetősen tágan értelmezhető, lényegében bármely fontos iratot gyűjtünk, amely az intézet számára meghatározott feladatok elvégzéséhez, a kutatásokhoz forrásul szolgálhat, vagy éppen a kutatások során jön létre. Ilyen például a vidéki rendszerváltás történetének kutatása során készített interjúkból álló gyűjtemény.

A folyóirattal egyidejűleg frissül és aktualizálódik a RETÖRKI Archívum honlapja is, amelyen minden fontos információt megtalálnak az érdeklődők.

Szakmai célkitűzéseink közül kiemelendő, hogy elsősorban jövőendő kutatóink szempontjából szeretnénk jól használhatóvá tenni az Archívumot, és méreteinknek megfelelően lépést kívánunk tartani a kor kihívásaival. Feladatunk a rendszerváltás digitális levéltárának létrehozása.